

АПОКРИФНО СКАЗАНИЕ В СЪСТАВА НА ЕПИТИМИЙНИЯ НОМОКАНОН НА СЛАВИЯ ОРТОДОКСА

Цветанка Янакиева

(Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“,
България, 9712 Шумен, ул. „Университетска“ 115)

Епитимийният номоканон на Славия Ортодокса е предназначен да служи като юридическо ръководство на духовенството при определяне и налагане на църковни наказания на църковен клир, монашество и миряни. Текстът съдържа правила въз основа на *Светото Писание*, апостолската и святоотеческата традиция, а така също от вселенските и поместните събори и е с вариращо заглавие – *Правила, Правильникъ, Заповѣди сватыхъ апостоловъ и отецъ*.¹

Съкратена редакция се съдържа в Устюжката Кормчая (РГБ, Рум. 230) от края на XIII век, а най-старият известен ми славянски препис на пълната редакция се отразява в *Архивския номоканон* (нататък – АН) – ръкопис № 1160 от Църковно-историческия архивен институт (ЦИАИ) в София. Ръкописът е написан върху хартия, съдържа 205 листа и се отнася към среднобългарска редакция от края на XIV век. По-късни негови версии от достъпните ми са: ръкопис № 1117 от НБКМ от началото на XV век – смесена сръбско-българска редакция, ръкопис № 1170 от НБКМ от началото на XVI век – западнобългарска редакция, ръкопис № 2617 от първата половина на XVI век от сбирката на Шуменския исторически музей – сръбска редакция (нататък – ШН) и ръкопис Ms 106/16 от втората половина на XVI век от Библиотеката на Дебреценския университет – от югозападна руска, украинска редакция (нататък – ДН). Изследванията в лингвистичен и текстологичен аспект сочат, че става дума за ръкописи с общ изходен текст от типа на АН.²

Текстът съдържа малко известно апокрифно **сказание** (така е определен жанрът му в самия текст) за свещеник, изкусен от бесове и изпаднал в греха на скотоложството. Освен в АН, този апокриф се отразява в ДН и ШН – в ръкопис № 1117 тази част е изгубена, а ръкопис № 1170 го пропуска. Апокрифът е уникално явление за епитимийния номоканон: единствен случай на конкретна илюстрация (казус) при нормативно-правно разпореждане. Включването му, вероятно, се налага от недостатъчната прецизност на правилото, след което се привежда в трите ръкописа. Това правило се отнася до съпруга, която поради мнимо въздържание се отказва от сексуално общуване със

¹ Срв. Павлов 1897, 8–11.

² Срв. Янакиева 1999, 215–216; Янакиева 2000, 103.

съпруга си, а това може да доведе до още по-тежък грях – прелюбодеяние и даже скотоложство:

Аще жена мнимаго ради въз(д)ръжаніа , въз(д)ръжается ѿ мѣжа своего и ше(д) онѣ и съблжн(т) или съ женою или съ скотѣм(м), тако повин'на ем(ѹ) гавитсѣ и грѣ(х) онѣ на женѣ тѣа възвращаетсѣ.

След излагането на правилото следва назидателна част относно средствата да се избегне възможно прегрешение:

Сего ра(д) повелѣвае(м) хотѣщим въздръжатисѣ съ волею мѣжа своего и съ свѣтъм(м) да творн(т) таковое и мѣжѣ також(д) е съ волею жены своею да не въ прѣгрѣшеніе въз(д)ръжаніе блжде(т) си(х) ѹбо им'же таковаа приключаетсѣ такоже блж(д)ныкѣм(м) и прѣлюбо-дѣница(м) и скотолож'це(м), таковое съгрѣшеніе иматъ и таковѣ(м) правилѣм(м) да покаят сѣ.

Описаният епизод се отнася до неназован по име – нѣкын – презвитер в неидентифицирано село – въ нѣкоен веси, който в навечерието на Пасха, вечерта на Велика събота, след вечеря е изкусен от дявола (ѿ вѣса блж-нагов) и пожелава и пожелава да се „смеси“ с жена си (в текста се уточнява, че и двамата са млади) и тя му отказва – не остави его, с вариант възбрани емѹ. Тогава той става от леглото, излиза от дома си и изпада в греха на скотоложството – вариант вы(с) со скотиною, без да забележи жена му. На другия ден служи утрения и по време на литургия, след причастяване, рояк – обла(к) хищни птици, за които се казва, че се хранят с човешка плът и пият човешка кръв – демонски сили за антипричастие, обсаждат църковните врати. Тези птици напомнят за въоръжени воители – ратници, в яростно сражение – срѣтащии дрѹ(г) дрѹга и мечѣ помѣтащѣ. Присъстващите в храма застиват в ужас, тъй като вратите се затварят крѣпко. Тогава свещеникът обявява, че грехът е негов и тези птици са долетели заради него. След публичното му покаяние – исповѣдасѣ прѣ(д) вѣсѣми люд'ми, всички извикват Господи помилѹи, птиците се отстраняват, вратите се отварят, прѣв излиза свещеникът и остава невредим. Последна излиза съпругата на свещеника и още докато е на вратата, птиците я разкъсват на парчета – тако и со кост'ми – и отлитат с тези парчета – вземше въ оустѣ(х).

Апокрифът завършва със съобщение, че това сказание е написано от самия оцелял свещеник за всеобща полза, за да не би мнимото благо да се превърне в лукав грях.

Сказанието е съставено преди въвеждането на Йерусалимския устав, тъй като всенощно бдение в навечерието на Възкресение започва да се прилага след смяната на Студийския устав: с настъпването на вечерта свещеникът от апокрифа вечеря и си ляга, а както е известно, приемането на храна от свещеника изключва възможността за участието му в такова богослужение.

Нарушение на свещеника, което съставителят не подозира, тъй като пише: и въсѣ ꙗже по(д)бнаа празднику оуготовавъ презвитеръ тѣ и вс(ч)рѣ, е неспазването на правилото за въздържане от храна на Велики петък и Велика събота до 3 часа през нощта (АН, л. 86б) или до първи петли – патлоглашеніе (АН, л. 113б). Правилото съдържа и възможност за облекчителен режим, но само за миряни: ако не могат да издържат тези два дни, поне на Велика събота да се въздържат. За свещеник такова „послабление“ не се предвижда. След 3 часа (първи петли) се позволява да се поеме малко хляб и вода, най-вероятно, той не познава нормативните разпоредби.

Друго решение, за което не си дава сметка съставителят и което допуска свещеникът от сказанието, е лягането в „общо“ легло в навечерието на такъв важен господски празник като Възкресение Христово. Поместеното на л. 85а в АН правило (№ 136 според ШН, л. 107а–107б и № 66 в ДН, л. 78б) за въздържане на семейна двойка от сексуално общуване предполага установяване на взаимно съгласие за въздържане – имѣ ономѣ съвѣщати(с)а, което в случая не е ефикасно, или използване на два одъра – на разнѣ лѣгати – в неделя, свети дни, господски празници и Страстната седмица. Това правило за миряни е още по-сурово към свещенослужителите, които са заплашени не само от забрана за причастие, както е при миряните, но и от забрана да служат: на л. 75б в АН на свещениците се забранява да извършват богослужение, да докосват и да целуват икони и свети мощи и да влизат в олтара, ако през същия ден са имали сексуален контакт със съпругите си.

Нарушено е и общото правило вярващият да се пази да не съгреша с жена си по време на Великия пост (АН, л. 54а).

Грехът на скотоложството е един от най-страшните грехове след убийството. В Апостолските 17 заповеди за празници, приписвани на св. Св. Ап. Петър и Павел, на скотоложци се забранява даже да си помислят за йерейство (АН, л. 37а). Този грях многократно се фиксира в епитимийния номоканон по отношение на миряните (за свещеник той може да означава само низвержение – л. 39б, 41а, 46б, 95а).

И така, съставителят ни дава разказ за поредица от много тежки прегрешения за свещенослужителя, чието единствено смекчаващо вината обстоятелство е, че е млад. Наред с това, този свещеник не е лишен от волята за благодатно покаяние, което го запазва невредим. Виновна е съпругата му, която, макар да спазва всички нормативни правила, е допринесла чрез мнимото си въздържане за своя трагичен край като разплата за греха, който тя самата е предизвикала.

Апокрифното сказание – свободен разказ с елементи на вълшебна приказка,³ като цяло дисхармонизира на сериозния предмет на изложение в номо-

³ Олгяну 1991, 19.

канона. Версиите на гръцки език не го познават, но повечето славянски, а така също славяноезични, преписи – български, сръбски, украински, молдавски и румънски⁴ – го отразяват даже през XVII в.

Наблюдаваните три преписа – АН, ДН и ШН, наред със съвпадащата част предлагат и някои отделни вариации не само в езиково, но и в текстологично отношение.

Най-пълнен и точен е текстът на АН – правилото за мнимото въздържание е формулирано коректно, назидателната част и апокрифното сказание са смислово издържани. Това обстоятелство свидетелства в полза на идеята, че среднобългарската версия е директно свързана с изходния славянски превод.

В по-късния препис в ДН се предприемат редица съкращения, които в отделни случаи затрудняват точното възприемане. Така, например, при формулиране на водещото правило – **ѡ(ѡ) повнѣна ѡмѣ ѡвн(ѡ)сѡ и грѣ(х) ѡ(н) възвращаѣ(ѡ)сѡ** – преписвачът е пропуснал уточняването: на женѣ тѣѡ (според АН), с което изразът губи острота и перспектива. Пропускът на цял фрагмент, който се възстановява пак според АН: **сѡ волеѡ мѡжа своего и сѡ съвѣтѡ(м) да твори(ѡ) таковоѡ**, превръща разпореждането за двустранно съгласие в едностранно.

Промените в текста на апокрифа са единични: замяна на понятието **бѣсѡ** **блждннѡ** с многократна употреба в АН на **бѣсѡ** **полждннѡ**, което е популярна номинация за източна Славия Ортодокса, но в този случай употребата му е смислово немотивирана; замяна на точното обозначение на греха в АН – **въпадѣ въ скотоложство** – с популярната номинация – **бы(с) со скотинноу**.

Що се отнася до езиковите особености на текста, преписвачът на ДН, като отразява основните принципи на локалната си нормативна система, се стреми да спазва правописните особености на изходния среднобългарски текст, като в редица случаи този стремеж пререства в хиперкоректна употреба на голям **Ѣ** в съответствие с етимологично **Ѧ** (**вѣлю** **вм. волеѡ**) и на голям **юс** – **ж** – в съответствие с етимологично **Ѹ** (**ѡмѣ**, **вечерѣ**, **стѣмѣ**, **приспѣвшѣ**, **противѣ**, **полжденнаго**, **кжпно**, **помѣжи**, **просѣжры** и др.). Отразяването на голям **юс** в етимологична позиция е непосилна нормативна задача за всеки източнославянски преписвач още от XI в. и вече към началото на XII в. тази графема изчезва от паметниците на руската редакция, за да се появи отново в процеса на второто интензивно българско влияние от края на XIV в. при адаптацията на нормативната система на св. Патриарх Евтимий в Русия.

Модификациите на граматична основа са по посока на корекция от страна на източнославянския преписвач на онези неточности в изходния текст,

⁴ Срв. Олтяну 1991, 19.

които свидетелстват за депарадигматизацията на имената в среднобългарски, като $\omega(\tau)$ *бываемаа* на $\omega\tau$ *бываемы*(χ) и под.

В сръбския препис ШН промените са много по-съществени, а деформациите на текста – редовни. Още при формулирането на 136 правило се появяват двусмислици: *вм. коректното* *ѿко повин'на емѹ ѿвѣтсѧ и грѣ(х) онѣ на женѧ тѣмъ вѣзрацѣтсѧ* в АН, сръбският преписвач отразява – *ѿко вина емѹ ѿвѣ(т)се и грѣ(х) онѣ на женѣ ѿвѣ вѣзвѣщаѣтсѧ*, от което не става ясно чия е вината – на съпругата или на свещеника, а така също идеята, че грехът се връща върху самата жена, се заменя с идеята за някакво „явно възвестяване“. В санкциониращата част не става ясно, че нарушилите 136 правило за въздържание се третираат като блудници, прелюбодейци и скотоложци (в ШН се употребява *скотникъ*), а се дава обща разпоредба: *ѿко кто прѣтаковоѣ пр(ѣ)гр(ѣ)шеніе имать да покаѣ(т)се*.

В ШН се променят цели фрагменти от сюжета: уточнява се, че изкушението на йерея (в АН и ДН – *презвитеръ*) от дявола (в АН и ДН – *ѿ вѣса*) става на сутринта; хищните птици се сравняват не с воители (ратници в АН и ДН), а с разбойници; свещеникът заявява, че птиците са дошли да го изядат – *прѣдоше сънѣсти ме птице сѣ*; след като се изповядва пред всички, свещеникът драматично настоява да му отворят вратите, за да го изядат птиците – *и ѿвръзете врата да изѣдѹт ме и под*.

Част от деформациите в текста са предизвикани от недостатъчната нормативно-езикова компетенция на сръбския преписвач: нарушение в съгласуването по род от типа на *шѣ(д)ши онѣ* *вм. шѣ(д)* в АН и ДН довежда до смесване на юридическите субекти; груби грешки при отразяване на дателен самостоятелен от типа на *доспѣвшоу вѣ(ч)рь* *вм. вѣ(ч)рѹ* в АН и ДН, *пасѣ прѣспѣвше* *вм. прѣспѣвши* и др. За това, че сръбският преписвач няма усет за значението на тази конструкция, свидетелства езиковото му изпълнение на сюжетния фрагмент, в който презвитерата още на вратите е похитена и е разкъсана от птиците: коректното изображение на АН и ДН – *ѿ вѣ вратѣ(х) ѿн сѣши* – е заменено с текста *ѿ вѣ вратѣ(х) соуши(х)*, който е крайно неточен. На места преписвачът не разбира смисъла на текста: *сѣчетанието на одрѣ* (АН и ДН) става *оутросѹ*, а конструкцията *видѣ бывше* (АН и ДН) става *ви(д)ѣвше*. Съкратена е частта, в която свещеникът излиза пръв и остава невредим, и едва в самия край, когато става дума, че сказанието е написано от самия йерей, се съобщава за това.

Номоканоните са се смятали за свети книги, които не е трябвало да попадат в ръцете на миряни или случайно духовно лице. Текстът им остава неизменен и постоянен, а езикът запазва много архаични черти. Нормативно-езикови и текстологични модификации на апокрифното сказание обаче са възможни именно поради уникалното място, което му е отредено в съста-

ва на епитимийния номоканон. Не е случаен фактът, че в някои ръкописи, както във вече цитирания ръкопис № 1170 от НБКМ, този текст се пропуска. Въпреки това, подобно ярко съчинение, възникнало в българска езикова среда и намерило отражение в цялата територия на Славия Ортодокса през XIV–XVII в., свидетелства за общия стремеж на православното славянство да интерпретира ситуациите и проблемите на своето земно битие понякога в специфична, в определен смисъл – парадоксална, но много нагледна и изразителна форма, каквато ни предлага наблюдаваното сказание в състава на епитимийния номоканон на Славия Ортодокса.

ЛИТЕРАТУРА

- Олтяну 1991 – Олтяну, П. Роль старых славянских и средноболгарских номоканонов в развитии славяно-румынской юридической литературы // *Старобългаристика* XV, 3, 18–35.
- Павлов 1897 – Павлов, А. С. *Номоканон при Большом Требнике*. Москва.
- Янакиева 1998 – Янакиева, Цв. Лингвистично определение на славянски ръкопис № 2617 от Историческия музей в Шумен // *Преславска книжовна школа*. т. 3. Шумен, 211–217.
- Янакиева 2000 – Янакиева, Цв. Нормативная компетенция переписчика и языковые особенности протографа // *Studia Russica* XVIII. Budapest, 102–106.

X 4 1 8 0 7